

**AZ ELTE TÁTK TUDOMÁNYKUTATÓ KÖZPONTJA
ÉS AZ
MTA TUDOMÁNY- ÉS
TECHNIKATÖRTÉNETI OSZTÁLYKÖZI ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGA
meghívja**

TÉR, TUDOMÁNY, TÖRTÉNET

című workshopjára

Időpont: 2018. május 18. 10.00

Helyszín: ELTE TáTK, 1117 Budapest, Pázmány P. sétány 1/a. 0.100

(Kari Tanácsterem)

Évtizedek óta a „tér korát” éljük, ám a tér konceptuális vonzásköre azóta is kimeríthetetlen forrásvidéke művészeti alkotásoknak és tudományos vizsgálódásoknak egyaránt. A tudományban a „térbeli fordulat” egyszerre utal régebbi szerzők újraolvasására e sajátos fogalmi szűrőn keresztül, és újabb, a tér fogalma által kijelölt tájékozódási pontok keresésére. A tér kategóriája a társadalomtudományok széles spektrumában fontos tematikus rendezőelv. De mit is jelent e koncepció a különféle diszciplínákban, s miképp kapcsol össze eltérő területeket? A konferencia előadásai a földrajz, a történelem, a szociológia, a jogtudomány és a matematika területe felől mutatják be a tér fogalmának értelmezési lehetőségeit és a térbeliség konceptualizálásnak jelentőségét.

Részletes program:

10.00-10.30

Hoffman István (ELTE ÁJK):

Jogtudomány és regionális tudományok. A területfejlesztés jogi kérdései

A társadalomtudományok közül a jogtudomány mint normatív tudomány szemlélete sajátos: a jogi szabályozásokon mint normákon keresztül vizsgálja az egyes társadalmi jelenségeket. Így a térhez és a területi egységekhez való viszonyulásában is ez a meghatározó: a térre, a térszerkezetre, a területszervezésre és a területfejlesztésre vonatkozó szabályokon keresztül elemzi a regionális tudományok körébe tartozó főbb jelenségeket. Előadásom célja, hogy bemutassam, melyek azok a szabályok és melyek azok a jogtudományi keretek, amelyek a térrel kapcsolatos gondolkodást alapvetően meghatározzák. Így külön szólnék a jogtudomány területszervezéssel kapcsolatos kérdéseiről, az adott közigazgatási egységek térszerkezeti szabályozásaira vonatkozó vizsgálatokról, valamint részletesebben jellemezném a területrendezés és a területfejlesztés témakörét. A területfejlesztés és a területrendezés bonyolult témakörét érintő joganyag tekintetében az elmúlt évtizedekben jelentős szabályozási expanzió figyelhető meg, folyamatosan bővül a joganyag, amely mind a jogtudomány, mind a társtudományok terén számos kihívást fogalmaz meg. A jogtudományt érintő kihívások között ki kell emelni, hogy a szabályozott tárgykör egy összetett társadalmi-gazdasági komplexum, amelynél a megfelelő jogi megoldások kidolgozásához ismerni kell azokat a folyamatokat, amelyek a területet érintik. Így az előadásomban arra is kitérnék, hogy milyen módon kapcsolódik a jogtudomány a teret és a regionalitást bemutató más tudományokhoz, hogyan kapcsolódnak össze a módszereik.

10.30-11.00

Berger Viktor (PTE BTK):

Térbeliség és társadalmiság konceptualizálási kísérletei a 19. század végétől napjainkig

Az előadás arra tesz kísérletet, hogy vázlatosan rekonstruálja, miként gondolták el társadalmiság és térbeliség viszonyát a szociológiai elméletekben a diszciplína megalapításától a jelenkorig. A térbeli viszonyok iránti érdeklődés már egészen korán megjelent. A 19. századi nagy-britanniai empirikus társadalomkutatások, szociografikus felmérések különösen fontos kérdése volt az alsó társadalmi csoportok lakáshelyzete, fizikai életkörülményei. Mindazonáltal e kutatások nem reflektáltak elméleti szinten a tér kérdésére. Társadalmiság és térbeliség szociológiaelméleti tematizálására először Simmel és Durkheim vállalkozott. A társadalmiság térbeli leképződésének, a térbeli alakzatok társadalmi életet befolyásolásának, valamint a térbeli képzetek hangsúlyozásával e szerzők olyan témákat érintettek, amelyek a mai napig hatással vannak a terek szociológiai teoretizálásaira. A tér, bár korábban sem volt a szociológia kitüntetetten fontos kategóriája, némileg a háttérbe szorult a két világháború közti időszakban. Újrafelfedezésére először néhány 1960-as évekből teoretikus hatására került sor (Lefebvre, Foucault, De Certeau). Azonban a téma a kilencvenes és kétezres évektől kezdve került az elméleti diskussziók középpontjába a szociológiában, amikor is – a főleg a geográfiából indult – térbeli fordulat mozgalmának hatására a korszellem is erre ösztönözte a tudományt. Összességében a tér szociológiai elméleteinek története felfogható úgy is, mint a relacionális/viszonyszerű térfogalom története. E kijelentés nem valamiféle teleologikus fejlődési tendenciára utal, hanem pusztán arra, hogy a szociológiai térelméletek a relacionális szemléletmódhoz állnak közelebb: a történetileg létrejött különféle viszonszerű térbeliségmodellek nem egy fejlődési sor stációi, hanem minőségileg különbözők. A jelen a térelméletek prularitásával jellemezhető: erős a cselekvőhálózat-elmélet hatása, jelen van a lövi cselekvőközpontú modell, a topológiai elméletek is megjelentek, ahogy a térbeliséggel kapcsolatos képzetek, osztályozási rendszerek is fontos kutatási témát képeznek.

11.00-11.30

Novák Veronika (ELTE BTK):

Régi séták. Térhasználat és a középkori város

Az 1990-es években (több egyéb izgalmas változás mellett) „térbeli” vagy „földrajzi fordulat” zajlott le a történettudományban. Nem egyszerűen nagyobb figyelem került a történeti jelenségek, folyamatok időbelisége mellett a helyükre is, hanem maga a tér, a tér használata és reprezentációja vált egyre intenzívebb történelmi érdeklődés tárgyává. Az új problémafelvetés szerint ugyanis a tér nem egyszerű anyagi kerete, színpadja az eseményeknek, hanem egyrészt rendelkezik egy nem-anyagi, képzetekből, jelentésekből, cselekvésekből álló vetülettel (a tér elképzelése, ábrázolása, elfoglalása, bejárása), másrészt pedig szoros kölcsönhatásban áll a társadalommal – a társadalom saját képére formálja a teret, a tér viszont bizonyos mértékig befolyásolja a társadalom működését. A témában többek között a szociológiából, földrajztudományból, szemiotikából, antropológiából inspirációt (és fogalomkészletet) merítő történettudományban a 2000-es években robbanásszerűen nőtt meg a tér iránti érdeklődés, számos konferencia, kötet, kutatás foglalkozott vele.

Az előadásban a földrajzi fordulat rövid áttekintése után egy konkrét kutatás kérdéseit és eredményeit mutatom be: a városi térbe rajzolódó középkori rítusok elemzési, értelmezési lehetőségeit járom körbe a királyi bevonulás, a kihirdetés, a körmenetek és a kivégzések példájának segítségével, elsősorban a 15-16. századi Párizs esetének bemutatásával. Az ismétlődő, eltérő célú városi „séták” lezajlása, az alkalmazott helyszínekhez kötődő lehetséges jelentések, illetve a rítusok térbeliségének időbeli átalakulásai egyrészt sokat elárulnak maguknak a rítusoknak a funkciójáról, másrészt rámutatnak a városi tér korabeli felfogására, harmadrészt pedig sajátos módon világítanak rá a sétákat végső soron irányító és természetesen felhasználó királyi hatalom stratégiáira is. A térre koncentrált vizsgálat így segít a kulisszák mögé nézni, mélyebben megérteni egy régmúlt korszak működését.

11.30-12.00

Tanács János (Neumann János Egyetem GK):

A heurisztika terei: a labirintus mint tér-képző narratíva a Bolyai János-féle geometria felfedezésében

Bolyai János geometriai vizsgálódásai eredményeképpen felfedezte (vagy megalkotta) az euklideszi geometria alternatíváját kínáló hiperbolikus geometriát, valamint e kettő beágyazási keretét adó abszolút geometriát. Kutatásának tárgya ily módon a tér volt, eredménye pedig részint egy alternatív térszerkezet, részint az alternatívák szerkezeti jellegzetességeit átfogó térszerkezet lett. Az előadás keretében azonban azzal a metaszintű térrel kívánok foglalkozni, amellyel nem-euklideszi eredményeihez eljutását ábrázolja. Miközben ugyanis a matematikatörténet a megértés szándékával narratívát kínál egy történeti epizódra, aközben aránylag kevés figyelmet szentel arra a személyes elbeszélésre, amely révén a matematikus intellektuális tevékenységét értelmezi. Ennek jegyében az előadás keretében Bolyai János egyik központi, vissza-visszatérő narratív struktúráját fogom elemezni. Bolyai narratív szerkezete a krétai labirintus (útvesztő) és a kapcsolódó mitológiai szereplők, tevékenységük sajátos újra értelmezése, módosítása révén mutatja be küzdelmét az euklideszi ötödik posztulátum bizonyításával. A Bolyai által előadott történeti szerkezet több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt fontos kérdés, hogy az alapvetően időbeli szerveződésű matematikai tevékenységét a labirintus-kép révén hogyan transzformálja térszerűvé. Másrészt lényeges, hogy a lineáris, szeriális bizonyítási tevékenység milyen konkrét labirintus-képben formálódik meg és milyen módosulásokat szenved el. És végül harmadikként ki kell térni arra is, hogy az ókori mitológiai történet módosítása révén hogyan fogalmazódik meg előadásában a felfedezés intellektuális kulcsa, jelentősége.

12.00-13.00

SZÜNET

13.00-13.30

Berki Márton (ELTE TTK):

A földrajzi lépték változó konceptualizációja a társadalomföldrajzban

Annak ellenére, hogy a földrajzi lépték (*geographical scale*) a földrajztudomány alapvető fogalmainak egyike, egészen az 1980-as évek elejéig egyfajta természetesnek tekintett, meg nem kérdőjelezett „fekete doboznak” számított. Az azóta eltelt közel négy évtized során azonban a társadalomföldrajz alapkonceptióinak többségéhez hasonló utat járt be, melynek eredményeként rendkívül vitatott – sőt, sokak szerint egyenesen kaotikus, „átláthatatlan” – fogalommá vált. Az első elméleti munkák megjelenéséig a földrajzi léptékek módszertani– operatív megközelítése dominált, amely alapvetően az adatgyűjtés területi keretét jelentette. Ebben mindössze az 1980-as évek első felében következett be elmozdulás, amely a társadalomföldrajzi diszciplína máig tartó ún. léptékvitájában csúcspontot ért el.

Ennek során elsőként egy marxista (materialista) értelmezés körvonalazódott, melynek képviselői a léptékekről olyan valós termékeknek gondolkodtak, amelyeket a kapitalista tőkefelhalmozás időben és térben egyaránt változó logikája formál. Az 1990-es évektől kezdődően emellett egy olyan szociálkonstruktivisták gondolat is megjelent, mely szerint a földrajzi léptékek olyan politikai konstrukciók, amelyeket a politikai diskurzusok folyamatosan (újra)termelnek, valamint különböző jelentésekkel ruháznak fel. Az ezredfordulót követően e két főbb megközelítés mellett elsősorban azok a munkák hoztak lényeges koncepcionális bővülést, amelyek igyekeztek túllépni a léptékek korábbi szűkebb, egyrészt a kapitalista termelésre korlátozó gazdasági, másrészt az ennek regulációjához kötődő politikai értelmezésén. A korábban uralkodó produktivisták megközelítések figyelmen kívül hagyták a társadalmi újratermelésnek és a fogyasztásnak a léptékek termelésére gyakorolt hatását, a társadalom mindennapi élete szempontjából kiemelt fontosságú léptékeket ugyanis nemcsak a gazdaság, hanem a nem-kapitalista társadalmi viszonyok is erőteljesen formálják. A léptékekkel kapcsolatos vitában a 2000-es évek közepétől egyes szerzők egyenesen a koncepció létjogosultságát kérdőjelezték meg, s az addig lényegében egyeduralgoló hierarchikus lépték-értelmezés alternatívájaként egy hely-alapú ún. sík ontológiát (*flat ontology*) javasoltak. Az előadás második felében ezeket a főbb megközelítéseket az Európai Unió példáján vezetem végig, amellyel azt kívánom demonstrálni, hogy az elmúlt évtizedek során megjelenő, a lépték-fogalom finomításához hozzájáruló újabb és újabb elméleti koncepciók miként világítanak rá az egyébként „egy” térnek tekintett EU léptékbeli összetettségére (*scalar complexity*).

13.30-14.00

Szabó Pál (ELTE TTK):

Földrajzi helyek és térszerkezeti modellek

Az előadás alapkérdései, hogy mit értünk térszerkezettől, mit térszerkezeti modelltől, és mit egyedi ábránál, valamint, hogy miként viszonyulnak ezek egymáshoz. A területi társadalmi, gazdasági törvényszerűségek kutatásakor felmerül, hogy a földrajzi helyek egyedisége a meghatározóbb, vagy modellekbe tudjuk szorítani őket, illetve egyesével leírjuk a helyeket, vagy csoportokat generálunk belőlük – esetünkben a térszerkezet szempontjából. Előbbi lokálisan informál, esettanulmányokat kínál, ám ezek száma és hasonlósága már utat jelent az ismétlődő rendezettség felismeréséhez, és átvezethet utóbbiakhoz. A

visszacsatolás, modellek tesztelése viszont az outlierok egyedi, de akár tömeges felbukkanását hozhatja, alkalmanként visszajutva az egyedi földrajzi helyek jelenségéhez. Mindez függ a földrajzi tértől és időtől, és ott feszül kérdésként, hogy a földrajzi helyek térszerkezeteinek heterogenitása vagy homogenitása növekszik-e. Mindennek területpolitikai vonzata is felbukkan, a „hol és hogyan avatkozunk be a földrajzi térbe” problematika kapcsán: egyedi helyi fejlesztések, majd ezeken keresztül a *best practice* a gyakorlat mentén, vagy eredendően területfejlesztési sémákban kell gondolkodni? Az előadásban a szerző az elmúlt években végzett európai, közép-európai és magyar területi kutatásainak tükrében próbál e kérdésekhez egyfajta válaszokat találni.

14.00-14.30

Bottlik Zsolt (ELTE TTK):

Tér és hatalom – a magyar etnikai térképezés rövid története

A *magyar etnikai földrajzi térképezés* már a 19. század első felében több, leginkább pontatlan felületábrázolással készült néprajzi térképeket produkált. Az ilyen irányú tevékenység a század második felében élénkült meg, leginkább a politikai és kisebbségi mozgalmak érdeklődésének következtében.

A korabeli geopolitikai helyzet több népcsoport azon törekvéseit erősítette meg, amelyek célja az etnikai terület és a politikai keretek megfeleltetése a politikai határok átformálásával. Ez a szándék azonban a térség igen tarka etnikai térszerkezete mellett kiélezte a különböző nyelvi, kulturális különbségek társadalmi törésvonalait. A térképek célja egyértelműen az *etnikai terület lehatárolása* volt, amely politikai muníciót szolgáltatott egyrészt területek megszerzésére, illetve az I. világháborút lezáró béketárgyalásokon a minél jobb stratégiai pozíció elérésére, valamint a vesztesek szempontjából később a világháborút lezáró békék lehetőség szerinti minél teljesebb revíziójára. Ez a folyamat a politika oldaláról a témában történő tudományos kutatásokat és publikációs tevékenységet is mozgásba hozta Magyarországon különösen az 1920-as években. Magyarország revíziós külpolitikájának tudományos hátterét a befolyásos politikus Teleki Pál szervezte meg, aki maga is geográfus professzor, illetve a két világháborús időszakban kétszer is az ország miniszterelnöke volt. Az általa szervezett Államtudományi Intézet legfontosabb feladata a Kárpát-medence népeiről, országairól történő földrajzi adatgyűjtés, valamint ezek vizualizációja volt. Az itt gyűjtött adatokat, elkészült publikációkat, térképeket a politikai közvetlenül használta az ország vélt vagy valós nemzetközi érdekérvényesítése érdekében. Az *etnikai térképezés* Magyarországon ekkor a *legintenzívebb* és bár a tevékenység egyértelműen tudományos alapon történt, de ekkor fonódik össze legerősebben a politikai hatalommal.

E fenti folyamatok eredményeképpen, az 1945 utáni politikai helyzetben nemcsak az ilyen jellegű kutatások kompromittálódtak, hanem a földrajz mint diszciplína is máig ható veszteségeket szenvedett. A tudományos intézetek vezetőit, az egyetemek nagy tekintélyű kutatóit elbocsájtják, nyugdíjazták, tevékenységüket ellehetetlenítették. A társadalmi problémák térbeliségének kutatása teljesen kikerült a földrajz fókuszából és átadja helyét a szovjet típusú gazdaságföldrajznak. Ez a helyzet csak a 1989-es rendszerváltozással kezdett csupán igen lassan oldódni. Ez egyszersmind azt is eredményezte, hogy az *etnikai térképezés*, annak a politikai szerepvállalásának *kritikája*, illetve *korabeli szerepvállalásának feltárása sem történt* meg átfogóan, valamint a kutatások irányvonalának diverzifikálása sem sikerült.

A konferenciaelőadás a 1920-1945 közötti magyar (kül)politikai célok keretrendszerében kritikai szemléletben vizsgálja a tudomány és ezen belül a földrajz (az etnikai földrajzi térképezés) kapcsolatát. A kor néhány konkrét térképének kritikai elemzése kapcsán górcső alá venné az etnikai térképezés szerepét is a folyamatok alakításában.

14.30-15.00

Tamáská Máté (Apor Vilmos Katolikus Főiskola – Magyar Nemzeti Levéltár):

A felekezeti identitás és a történeti településképek kapcsolata a Kárpát-medencében.

Építészet-szociológiai vázlat

A 19-20. századig az európai népek és népcsoportok identitását sokkal inkább befolyásolta a felekezeti hovatartozás, semmint a nyelvi, nemzeti hovatartozás. A mai Németország katolikus-protestáns választóvonalára Max Weber munkája nyomán a modern kapitalizmusról folyó diskurzusnak is kiindulópontjává vált. Jogosan merülhet fel a kérdés, vajon a felekezeti identitás visszatükröződik-e a történeti településképekben?

A kérdésre a választ nehezebb megadni, mint elsőre gondolnánk. Ennek oka, hogy az építészet saját belső törvényei szerint fejlődött és változott, így a korszak vagy a földrajzi meghatározottság sokszor elfedi a vallásfelekezeti különbségeket, illetve erősebben hat a településképre. Ennek ellenére az empirikus tapasztalat is amellett szól, hogy létezik a településképeknek vallásfelekezeti meghatározottsága. Az előadás két témát vet fel ezzel kapcsolatban. Az egyik Kleineisel János nyomán a magyarországi katolikus és református településképet veti egymással össze. A másik az előadó Kassa környéki kutatásai nyomán egy vegyes felekezeti területet mutat be. S, ha a sokat hivatkozott protestáns etika puritán ízlése egyértelműen nem is bizonyítható e példák nyomán, a katolikus és református gyülekezetek eltérő gazdasági helyzetéből és szervezeti felépítéséből következően kitapinthatóak felekezeti különbségek, mind a városok, mind a falvak településképeiben.